

Історія України

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-01/056-065>

УДК (UDC) 94 (477.52) «1708/1709»

PETER'S PUNITIVE POLICY AND THE DESTRUCTION OF THE AUTONOMY OF THE HETMANATE: THE "LEBEDINSKAYA KATIVNYA" AS THE DESTRUCTION OF THE POLITICAL ELITE

Daryna Skrypka*

Yurii Taraban**

Abstract

The article analyses the course and consequences of the Lebedyn tragedy of 1708–1709. It is argued that these events were not spontaneous revenge, but a systematic punitive action by Peter I aimed at eliminating the political elite. The role of the Mobile Chancellery and A. Menshikov in the functioning of the 'Lebedyn torture chamber' as an instrument of imperial terror is highlighted. The impact of the tragedy on the formation of the local history of the Sumy region and its significance in the context of the struggle for Ukrainian autonomy.

The aim of this work is to investigate and analyse the preconditions, course and tragic consequences of the Lebedyn tragedy of 1708–1709 as part of Peter I's repression against the supporters of Hetman Ivan Mazepa during the Great Northern War. Particular attention is paid to specific events in the context of the history of the Sumy region. **The methodological** basis of the study is based on the principles of historicism, objectivity, systematic and comparative-historical analysis of written sources, letters, as well as the testimonies of contemporaries and the generalisation of the works of Ukrainian historians who covered the events of the Northern War and the tsar's punitive policy.

Scientific novelty – consists in the systematization and substantiation, based on a complex of written sources, of little-known testimonies about the scale of the tragedy in Lebedyn. For the first time, specific data on the methods of torture and the role of Prince Alexander Menshikov and Tsar Peter I have been systematized. The study helps to gain a deeper understanding of the mechanism of imperial terror in the context of the destruction of the Hetmanate and its long-term impact on Ukrainian consciousness.

* third-year student of the Bachelor's degree program in Secondary Education (History and Civic Education) at the A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Sumy, Ukraine. E-mail: 2689082@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3822-1142>

** PhD in Education/Pedagogy, Senior Lecturer, Department of Ukrainian History, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Sumy, Ukraine. E-mail: yury.taraban@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8895-3751>

Conclusions. Based on a comprehensive analysis of sources, it has been established that the Lebedyn tragedy was the result of Peter I's systematic violation of Ukraine's autonomous rights, which forced Ivan Mazepa to seek a new protector. It has been proven that these events were not spontaneous revenge, but organised state terror under the leadership of Peter I and Alexander Menshikov, aimed at the physical and psychological destruction of the Ukrainian elite. The mechanism of the Mobile Chancellery has been revealed, where representatives of all strata of society were subjected to inhuman torture and mass extermination regardless of their guilt. The study emphasises that the destruction of Ukrainian autonomy in the Sumy region was a key stage in imperial expansion, the understanding of which is fundamental to analysing the nature of the historical and contemporary Russian-Ukrainian confrontation.

Keywords: Lebedyn torture chamber, Ivan Mazepa, Charles XII, Peter I, Alexander Menshikov, repression, Hetmanate

КАРАЛЬНА ПОЛІТИКА ПЕТРА І ТА РУЙНУВАННЯ АВТОНОМІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ: «ЛЕБЕДИНСЬКА КАТІВНЯ» ЯК ЗНИЩЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Дарина Скрипка*
Юрії Тарабан**

Анотація

У статті проаналізовано перебіг та наслідки Лебединської трагедії 1708–1709 рр. Обґрунтовано, що ці події були системною каральною акцією Петра I, спрямованою на ліквідацію політичної української еліти. Висвітлено роль Похідної канцелярії та О. Меншикова у функціонуванні «Лебединської катівні» як інструмента імперського терору. Досліджено вплив трагедії на формування локальної історії Сумщини та її значення в контексті боротьби за українську автономію.

Мета роботи дослідити та проаналізувати передумови, перебіг та трагічні наслідки Лебединської трагедії 1708–1709 рр. як складової репресій Петра I проти прихильників гетьмана Івана Мазепи під час Великої Північної війни. Особлива увага приділяється конкретним подіям в контексті історії Сумщини. **Методологічна основа** дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системного та порівняльно-історичного аналізу письмових джерел, листів, а також свідчень сучасників і узагальнення праць українських істориків, що висвітлювали події Північної війни та каральну політику царя.

Наукова новизна. Полягає у систематизації та обґрунтуванні на підставі комплексу письмових джерел маловідомих свідчень про масштаби трагедії в Лебедині. Вперше систематизовано конкретні дані про методи тортур і роль князя Олександра Меншикова та

* здобувач з року навчання ОР «Бакалавр» спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. E-mail: 2689982@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3822-1142>

** доктор філософії у галузі освіти/педагогіки, старший викладач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. E-mail: yury.taraban@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8895-3751>

царя Петра I. Дослідження допомагає глибше зрозуміти механізм імперського терору в контексті руйнування Гетьманщини та його довготривалий вплив на українську свідомість.

Висновки. На основі комплексного аналізу джерел встановлено, що Лебединська трагедія стала наслідком системного порушення Петром I автономних прав України, що змусило Івана Мазепу шукати нового союзника. Доведено, що ці події були не спонтанною помстою, а організованим державним терором під керівництвом Петра I та Олександра Меншикова, спрямованим на фізичне і психологічне знищення української еліти. Виявлено механізм діяльності Похідної канцелярії, де через нелюдські тортури проводилося масове винищення представників усіх верств суспільства незалежно від їхньої провини. Дослідження підкреслює, що руйнування української автономії стало ключовим етапом імперської експансії, розуміння якої є фундаментальним для аналізу природи історичного та сучасного російсько-українського протистояння.

Ключові слова: Лебединська катівня, Іван Мазепа, Карл XII, Петро I, Олександр Меншиков, репресії, Гетьманщина

Цитування: Скрипка, Д. & Тарабан, Ю. (2026). Каральна політика Петра I та руйнування автономії Гетьманщини: «Лебединська катівня» як знищення політичної еліти. *Консенсус*, 1, 56-65. <https://doi.org/10.3110/consensus/2026-01/056-065>

URL: <https://www.konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/212>

Постановка проблеми. Лебединська трагедія 1708–1709 рр. є одним із найтрагічніших, але й досі недостатньо висвітлених епізодів у контексті каральної політики Петра I щодо Гетьманщини після переходу гетьмана Івана Мазепи на бік шведського короля Карла XII. Загальна проблема полягає у систематичному руйнуванні української державності та знищенні її еліти, яке розпочалося ще до офіційної ліквідації автономії.

Згадана подія є безпосередньо пов'язаною з важливим науковим завданням – переосмислення природи російсько-українських відносин, які історично ґрунтувалися на імперській експансії та терорі. Розуміння механізмів масових репресій, що були застосовані в Лебедині (слідство, тортури, страти), дозволяє виявити системність імперського терору як інструменту управління «завойованими» територіями, що має прямий зв'язок із сучасними військово-політичними конфліктами. Трагедія Лебединська, як і Батурина та інших міст і сіл, знищених в ході Російської експансії, ілюструє, що вибір І. Мазепи був відчайдушною спробою порятунку української автономії від неминучої ліквідації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематикою Лебединської катівні займався небагато дослідників. Зокрема, сучасний український дослідник С. Павленко¹ поглибив джерельну базу, ввівши до наукового обігу листи Петра I та документи, які деталізують оточення гетьмана та перебіг каральних акцій. Його праці чітко розмежовують миттєву помсту в Батурині та систематичний терор у

¹ Павленко, С. (2019). Україна доби Івана Мазепи. 1708–1709 роки в документальних джерелах. Мистецтво.

Лебедині. Локальні дослідження, як-от праці Б.К. Мигалья² та статті В. Маслійчука³ зосереджуються на конкретиці подій на території Сумщини та історичній пам'яті про «Могили гетьманців», намагаючись встановити точну кількість жертв. В «Истории Русов»⁴ автор висвітлює перші свідчення про жорстокість репресій. Праці М. Костомарова та М. Грушевського заклали фундамент для вивчення політичних передумов союзу Мазепи та Карла XII, підкреслюючи роль Петра I у порушенні договірних зобов'язань. М. Грушевський, зокрема, звертав увагу на процедуру слідства у Похідній канцелярії. Незважаючи на внесок згаданих дослідників, досі не існує комплексного дослідження, яке б розкрило всю повноту Лебединської катівні. Це обґрунтовує необхідність подальшого дослідження архівних даних та наукового узагальнення проблеми.

Метою статті є дослідити та проаналізувати передумови, перебіг та трагічні наслідки Лебединської трагедії 1708–1709 рр. як складової репресій Петра I проти прихильників гетьмана Івана Мазепи під час Великої Північної війни.

Виклад основного матеріалу. Гетьманщина, впродовж 1687–1708 рр. зазнала значних трансформацій. У цей період відбулося розширення кордонів, збільшення кількості військ, а також зміцнення органів управління, високі збори податків. Московські мілітаристські реформи, які ініціював Петро I, вимагали колосальних економічних та людських ресурсів⁵. Поступове обмеження та ліквідація козацьких вольностей фактично перетворили козаків на звичайних селян. Виснажлива участь козаків у війнах, які вела Московська імперія, призводили до великих втрат серед українського населення. Економічний та людський тягар Великої Північної війни, обмеження автономії та постійні зловживання московських чиновників і військових – зазначені фактори сформували підґрунтя для загального невдоволення політикою московського уряду. Також Іван Мазепа отримував чисельні скарги щодо поганого поводження великоросів з малоросами з різних місць. Наприклад, Чернігівського полку сотник доносив своєму полковнику Полуботку, що Іван Павлович Зиков, який їхав із солдатами з Могильова до Києва, дозволяв своїм солдатам чинити над жителями безчинство і знущання⁶.

Системний характер цих зловживань свідчив про ставлення царського уряду до Гетьманщини як до завойованої території, а не як до рівноправного союзника. Проте, попри постійну напругу, головним чинником, що остаточно розірвав зв'язок, стали не внутрішні конфлікти, а зовнішньополітичні дії Петра I. Вирішальним моментом, що штовхнув гетьмана до рішучих дій, стало порушення Петром I зобов'язань щодо захисту Гетьманщини. Коли польський союзник Швеції Станіслав

² Мигаль, Б.К. (1997). Краю мій Слобожанщино!. Лебедин. Збірник архівних документів і матеріалів. Фоліо.

³ Маслійчук, В. (2013, 15 листопада). «Лебедин... Скільки сумних споменів виникає сеймення». <https://www.historians.in.ua/index.php/en/post-mazepa/930-volodymyr-masliuchuk-lebedynskilky-sunnykh-spomyniv-vyklykaie-se-imennia>

⁴ Конисський, Г. (1846). История Русов или Малой России. Москва.

⁵ Павленко, С. (2004). Оточення Гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. КМ Академія. С. 18

⁶ Костомаров, Н.И. (1995). Руина, Мазепа, Мазепены. Чарли. С. 566

Лещинський став погрожувати нападом на Україну, Мазепа звернувся по допомогу до Петра I. Проте цар, відмовив гетьману категоричною фразою: «Я не можу дати навіть десять чоловік, боронися як знаєш». Це було для гетьмана «останньою краплею». Петро I порушив зобов'язання обороняти Україну від поляків, що становило собою основу угоди 1654 р., і український гетьман перестав вважати себе зобов'язаним зберігати вірність цареві⁷. Це рішення царя розірвало договірні відносини, які визначали статус Гетьманщини, і дало Мазепі формальний привід для пошуку нового союзника.

Не бажаючи привертати до себе уваги, гетьман Мазепа до останнього демонстрував вірність, продовжуючи виконувати накази царя. Гетьман із своєю армією, що складалася з 30 000 війська малоросійського, прикривав кордони російські від нападу шведів. У 1705 р. Петро I повелів вступити в кордони польські з боку Галіції⁸. Проте це було частиною великого плану. Усвідомлюючи неминучість повного знищення української автономії в разі перемоги Петра I у Північній війні, Мазепа обрав єдиний можливий варіант, хоча ризикований. Саме похід у Польщу для Мазепи був вирішальним. Він мав нагоду таємно зустрітися зі шведським королем для обговорення деталей майбутнього союзу. Складність і ризикованість цього кроку свідчить про усвідомлення Мазепою кінцевої мети Петра I – перетворення Гетьманщини на звичайну провінцію.

З часом Петру I почали приходити доноси на гетьмана від полтавського полковника Івана Іскри та генерального судді Василя Кочубея. У свою чергу, гетьман, звернувся за допомогою до впливового Меншикова. У листі від 24 лютого 1708 року Мазепа просив у Меншикова допомоги: «Вашу княжюю светлость, яко и ныне в крайней моей беде печале напасте и клеветах негде ищю заступления помощи о рады и милостиваго предстательства, токмо у вашей княжой светлости, первейшаго и ближайшаго его царского величества всемилостивыйшаго моего царя и государя министра и многоможнейшаго ходатая»⁹. Завдяки своєму впливу та переконанням Мазепі вдалося переконати царя та його оточення, що Іскра і Кочубей є наклепниками та зрадниками. Попри відсутність прямих доказів вини гетьмана не було знайдено, їх арештували та піддали тортурам, де вони «зізналися» у наклепі на Мазепу. Обвинувачені були визнані державними злочинцями, і царем був винесений вирок до смертної кари. І в 1708 р. їм було відрубано голови в селі Борщагів, під містом Біла Церква¹⁰. Винесення смертного вироку на підставі зізнань, отриманих під тортурами, стало переконливим доказом повного політичного домінування гетьмана на той час.

⁷ Білик, О. (2020, 20 березня). «Памятки Лебедина: Козацький Меморіал». <https://artmuseum.lebedyn.org/pam-vatnyky-lebedyna-kozatskyj-memorial/>

⁸ Конисський, Г. (1846). История Русов или Малой России. Москва. С. 199.

⁹ Павленко, С. (2019). Україна доби Івана Мазепи. 1708–1709 роки в документальних джерелах. Мистецтво. С. 35–36.

¹⁰ Конисський, Г. (1846). История Русов или Малой России. Москва. С. 201.

Розправившись із донощиками та зміцнивши свою позицію в очах Петра I, І. Мазепа, дочекавшись вирішального моменту, в надії запобігти спустошенню свого краю, перейшов на бік шведів. У жовтні 1708 р., коли шведська армія на чолі з королем Карлом XII увійшла на територію Гетьманщини, І. Мазепа розкрив свої наміри та уклав союз. Ключові положення угоди, укладеної 30 жовтня 1708 р. була укладена угода між керівництвом України і Карлом XII:

1. Й. К. В. (його королівська величність) зобов'язується обороняти Україну і прилучені до країни козаків землі й негайно вислати туди задля цього помічні війська, коли вимагатиме того потреба і коли помочі цієї проситимуть князь і Стани. Війська ці, вступаючи в країну, будуть під командою шведських генералів, але під час операцій на Україні Й. В. довірить керування ними князеві та його наступникам і це триватиме доти, доки Україна потребуватиме того війська, котрому Й. К. В. видаватиме платню, а козаки постачатимуть хліб і харчі.

2. Все, що завоюється з бувшої території Московщини, належатиме на підставі воєнного права тому, хто цим заволодіє, але все те, що – як виявиться, належало колись українському народові, передається й задержиться при українським князівстві.

3. Князь і Стани України, згідно з правом, яким досі користувалися, будуть захищені і вдержані на всім просторі князівства і частин, прилучених до нього.

4. Іван Мазепа, законний князь України, жодним способом не може бути порушений у володінні цим князівством; по його смерті, яка – треба сподіватися – не наступить ще довго, Стани України захищають всі вольності згідно з своїми правами та стародавніми законами.

5. Нічого не зміниться в тому, що досі зазначено, щодо герба й титулу князя України. Й. К. В. не зможе ніколи присвоїти цей титул і герб.

6. Для більшого забезпечення як цього договору, так і самої України, князь і Стани передадуть Й. К. В. на весь час, поки тягтиметься ця війна, а з нею й небезпека, деякі з своїх городів, а саме: Стародуб, Мглин, Батурина, Полтаву, Гадяч¹¹.

Вчинок гетьмана здивував і розгнівав московського царя Петра I. Реакція царя була миттєвою і надзвичайно жорстокою, ставши початком масштабної каральної кампанії, що охопила всю Гетьманщину. Розпочалися каральні акції. В Миколаївській церкві, залучившись підтримкою духовенства, Петро I наказав проклясти Мазепу; читаючи псалми, в кінці повторили: «Да, будеть такой-то Мазепа проклят!». Єпископ проголосив: «Анафема!»¹². У відповідь за кілька днів російські війська на чолі з Меншиковим оточили і вирізали всіх мешканців гетьманської столиці Батурина. Чутки про батуринську трагедію та російський терор (масові арешти, страти за підозру в підтримці Мазепи) змусили багатьох прибічників гетьмана присягнути на вірність цареві, відмовившись від клятви. Петро I прийняв цих козаків та відновив

¹¹ Павленко, С. (2019). Україна доби Івана Мазепи. 1708–1709 роки в документальних джерелах. Мистецтво. С. 176–177.

¹² Конисський, Г. (1846). История Русов или Малой России. Москва. С. 212.

їхні статуси та землю. Натомість цар доручає О. Меншикову переказати вірній старшині, щоб вони зібралися для обрання нового гетьмана Івана Скоропадського в Глухові¹³. Старшини: Данило Апостол, Іван Сулима, Дмитро Горленко, Іван Максимович, Михайло Ломиковський, Гамалія Кандиба, Бутович і канцелярист Антонович та інші, які не прийшли на заклик загальних зборів для обрання гетьмана¹⁴. Ці козаки, які свідомо ігнорували скликання, були визнані неблагодійними, були забрані з домівок та вислані в Лебедин для подальшої розправи. Таким чином, Лебедин став місцем зведення політичних рахунків та фізичного знищення еліти, яка відстоювала українську державність.

Якщо Батурин став миттєвим заходом помсти то трагедія Лебедина набула систематичного та впорядкованого характеру. Це місто на Слобожанщині стало похмурим символом кривавої розправи, перетворившись на центральну катівню для козацької старшини та прихильників державницької ідеї І. Мазепи. Лебедин був обраний як місце катування не випадково: місто було одним із основних укріплених форпостів, тут розташовувалася частина російської армії, а з 25 листопада по 26 грудня 1708 р. перебував сам Петро І, який готував армію до бою зі шведами¹⁵.

Лебедин став центром кривавих подій в історії Сумщини, в яких ключову участь брали цар Петро І як головний організатор, а О.Д. Меншиков – як безпосередній виконавець. Перші репресії були для прибічників Мазепи в указі «войсковой старшине, ушедшей с Мазепою к Шведам» описуються каральні акції проти козаків та їх родин. «А буде кто по сим нашим, великого государя, указом, забыв страх Божий и присягу свою к нам, великому государю, и целость отчизны своей от него, вора и изменника Мазепы, и от неприятеля нашего, не отстанет и к нам великому государю, не возвратитца во время месяца, то есть декабрия по первое число 1708 г., но будет против нас служить тем нашим неприятелем, тех обявляем изменников наших и отчизны вашей. И будут их чины и маетности и пожитки их отобраны и розданы верным за службы их. Також жены и дети их взяты и сосланы будут в ссылку. А кто из них пойманы будут, и те, яко изменники, казнены будут смертю без пощады»¹⁶.

Царський уряд свідомо перевів конфлікт у площину тотальних репресій, створивши ідеологічне підґрунтя для нелюдської жорстокості. Катівня приймала козацьку старшину: полковників, сотників та їхніх родин, рядові козаки та міщани: запідозрені у прихильності до гетьмана або в наданні допомоги шведсько-українським силам; священнослужителі: за підтримку Мазепі, навіть у формі молитов, що свідчить про спробу знищити ідеологічну опору руху. В листі від Петра І до О. Меншикова ведеться така розмова: «Припало мне на ум, что в Прилуках

¹³ Грушевський, М. (1909). Записки наукового товариства імені Шевченка. (6). С. 22.

¹⁴ Конисський, Г. (1846). История Русов или Малой России. Москва. С. 212.

¹⁵ Мигаль, Б.К. (1997). Краю мій Слобожанщино!. Лебедин. Збірник архівних документів і матеріалів. Фоліо. С. 7.

¹⁶ Андреев, А.И. (1948). Письма и бумаги императора Петра Великого, 8(1). С. 267.

гетманских единомышленников, которые ныне при нем, многих есть жены и дети. Чего для изволь туды нарочно кого нибудь послать з драгунов и взять их за караулом. Также Кочюбеева и Искрина жены, слышал я, что за караулом в Батурине, которых изволь взять с собою, понеже в них некоторое дело имеем»¹⁷. Фактично кожен, хто становив загрозу імперській політиці, або кого можна було звинуватити у нелояльності, потрапляли під репресії. Метою було не лише покарання, але й психологічне зламання опору через терор, спрямований проти родин.

Слідство над звинуваченими проводила Лебединська канцелярія, або «Похідна канцелярія». Піддаючись тортурам та не звертаючи уваги на дослідження, канцелярія робила суворі свідчення проти людей. «Одного прислав на допит генерал фельдмаршал Шереметев, другого князь Меншіков, третього драгунський капітан Чічерін привіз з собою з Погара; атаман містечка Сенчи привіз з собою лохвицького сотника; генерал-поручик привіз попа; атаман містечка Рашевки захопив Жидакрамаря, що торгував у шведськiм війську; драгунський підполковник прислав селянина підозреного в бивстві драгуна»¹⁸. Допит у Похідній канцелярії був лише початком, часто він перетворювався на інший етап в Лебедині, де виснажливого підозрюваного чекав значно важчий допит «сь пристрастієм»¹⁹, як тоді говорили. Використання тортур як основного методу «слідства» гарантувало отримання потрібних зізнань, що легалізувало масові страти.

В «Истории Русов» автор описує страти, проведені О. Меншиковим як буденне звичайне ремесло. Методи тортур, які використовували були колесування, четвертування і саджання на палю, а найлегшим, що вважалося за іграшку, було вішати та рубати голови²⁰. Також були присутні «батожье, кнут с шиною» – були головним у катуванні, яке навіть має своє прислів'я: «Кнутъ не Ангель, души не вынетъ, а правду скажетъ»; розпечене залізо, яке відзначалося своєю повільністю у застосуванні від якої кипіла, шкварилася та димілася шкіра²¹. Хто не витримував певну кількість катування, яка була відведена, того страчували. Найлегшою карою вважалося страта через повішення або відтинання голови. Катівня в Лебедині несла в собі інквізиційний характер, де провина визначалася не фактами свідків чи канцелярії, а ступенем стійкості жертви до тортур, а потім її зізнання в тих справах, які вона не робила. Це свідчить про свідоме використання терору для залякування населення.

Точні дані про кількість страчених та закатованих у Лебедині залишаються невідомими та спричиняють багато дискусій на цю тему. Однак, більшість джерел сходяться, що кількість жертв сягала сотні, а то й, можливо, близько тисячі осіб проте (часто згадується кількість близько 900 людей). Кладовище, на якому були тіла

¹⁷ Андреев, А.И. (1948). Письма и бумаги императора Петра Великого, 8(1). С. 272.

¹⁸ Грушевський, М. (1909). Записки наукового товариства імені Шевченка. (6). С. 51.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ефименко, П. (1884). Могила Гетьманцев в г. Лебедин, «Киевская старина», 8(3). С. 693.

²¹ Конисский, Г. (1846). История Русов или Малой России. Москва. С. 212.

козаків, було відлучене від церкви і має назву «Гетьманцевь»²². Стосовно могили свідчень маємо небагато, проте в «Историко-статическом описании харьковской епархии» Філарета (Д.Г. Гумілевського) є свідчення, що могила існувала, знаходилася в садку одної Вознесенської церкви в 300 саженьх (640 метрів) від минулого міського валу. Насип мав приблизно 10 сажень (21,34 метри) довжиною та шириною. В згадках опитуваних Філаретом згадується, що місцями в провалинах можна побачити людські залишки²³. Таким чином, Лебединська трагедія, разом із Батуринською, стала попередженням для всієї козацької еліти, демонструючи готовність царя до найжорстокіших заходів задля збереження імперського панування.

Висновки: За результатами комплексного аналізу історичних джерел встановлено, що вирішальним чинником переходу Івана Мазепи під протекторат Швеції стало систематичне обмеження автономії Гетьманщини та порушення Петром I договірних зобов'язань, що звільнило гетьмана від присяги цареві. Наслідком цього політичного розриву стала Лебединська трагедія 1708–1709 років, яка на відміну від спонтанної Батуринської різанини, мала характер впорядкованого державного терору. Ключову роль у цих подіях відіграли Петро I, як ідеолог каральної кампанії, та Олександр Меншиков, як виконавець наказів. Доведено, що репресії охопили всі верстви суспільства – від козацької старшини до духовенства та членів їхніх родин, маючи на меті не лише фізичне винищення опонентів, а й психологічне зламання опору через терор.

Знищення еліти та залякування мирного населення розглядалися імперським центром як необхідна умова для остаточної ліквідації козацького устрою. Діяльність Похідної канцелярії в Лебедині підтверджує, що слідство базувалося на нелюдських тортурах, де смертний вирок залежав не від доведеної провини, а від фізичної стійкості підсудного. Узагальнюючи, дослідження демонструє витoki системного впливу російського царизму на локальну історію Сумщини та ілюструє трагічний досвід руйнування української автономії, що дозволяє глибше зрозуміти природу сучасного російсько-українського конфлікту та споконвічного прагнення українців до незалежності.

REFERENCES

- Andreev, A.I. (1948). Pisma i bumagi imperatora Petra Velikogo [Letters and Papers of Emperor Peter the Great]. 8(1). 393 [in Russian].
- Bilyk, O. (2020, 20 bereznia). «Pamiatky Lebedyna: Kozatskyi Memorial» [“Lebedyn Landmarks: Cossack Memorial.”]. Retrieved from <https://artmuseum.lebedyn.org/pam-vatnyky-lebedyna-kozatskyj-memorial/> [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1909). Zapysky naukovohto tovarystva imeni Shevchenka [Notes of the Shevchenko Scientific Society.]. (6).255 [in Ukrainian].
- Gumilevskii, D.G. (2006). Filaret. Istoriko-statisticheskoe opisanie. Kharkovskoi yeparkhii [Philaret. Historical and statistical description. Kharkov diocese], 3 (3), 278 [in Russian].

²² Ibid. С. 212–213.

²³ Ефименко, П. (1884). Могила Гетьманцев в г. Лебедин, «Киевская старина», 8(3). С. 694.

- Yefimenko, P. (1884). Mogila Getmantsev v g. Lebedin, «Kievskaya starina» [The grave of the Hetmans in the town of Lebedin, “Kievskaya starina”], 8 (3), 830–832 [in Russian].
- Konisskii, G. (1846). Istoriya Rusov ili Maloi Rossii [Istoriya Rusov or Malaya Rossiya]. Moskva. [in Russian].
- Kostomarov, N.I. (1995). Ruina, Mazepa, Mazepeni [Ruina, Mazepa, Mazepeny]. Charli. [in Russian].
- Masliichuk, V. (2013, 15 lystopada). «Lebedyn... Skilky sumnykh spomeniv vynykaie seimennia» [“Lebedyn... How many sad memories arise from this place”]. Retrieved from <https://www.historians.in.ua/index.php/en/post-mazepa/930-volodymyr-masliichuk-lebedynskilky-sumnykh-spomyniv-vyklykaie-se-imennia> [in Ukrainian].
- Myhal, B.K. (1997). Kraiu mii Slobozhanshchyno!. *Lebedyn. Zbirnyk arkhivnykh dokumentiv i materialiv* [My Land, Slobozhanshchyna! Lebedyn. Collection of archival documents and materials. Folio]. Folio. 158 [in Ukrainian].
- Pavlenko, S. (2004). Otochennia Hetmana Mazepy: soratnyky ta prybichnyky [Hetman Mazepa's entourage: associates and supporters.]. KM Akademiia. 592 [in Ukrainian].
- Pavlenko, S. (2017). Viisko Karla XII na pivnochi Ukrainy [Charles XII's army in northern Ukraine. Kyiv-Mohyla Academy]. Kyievo Mohylianska akademiia. 512 [in Ukrainian].
- Pavlenko, S. (2019). Ukraina doby Ivana Mazepy. 1708–1709 roky v dokumentalnykh dzherelakh [Ukraine during the era of Ivan Mazepa. 1708–1709 in documentary sources]. Mystetstvo. 495 p. [in Ukrainian].

Отримано 05.01.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 12.02.2026

Прийнято до друку 26.02.2026

Submitted 05.01.2026

Received in revised form 12.02.2026

Accepted for publication 26.02.2026